

MISKOLCZY AMBRUS

Szemere Bertalan napja: 1849. július 28.*

A nemzetiségi határozattól a zsidóemancipációs törvényig

1849. július 28. – Szemere Bertalan életének, a politikusnak és ideológusnak talán legnagyobb napja volt. Az országgyűlésben három nagy kérdésről fejtette ki véleményét, és az egyre kilátástalanabb helyzetben nem a csüggeteg ragaszkodás hangján forgatta a szót. Először a hadi fejleményekről és ezzel összefüggésben a nemzetközi helyzetről tájékoztatót, majd a nemzetiségi kérdésben terjesztett elő „országos határozat”-ot, végül a zsidók emancipációjára vonatkozó törvényjavaslatot. Amikor Szemere Bertalan előterjesztéseit ismertetjük, azt akarjuk érzékeltetni, hogy a zsidóemancipáció törvénybe foglalása mennyire kötődött a pillanathoz, évtizedes törekvésekhez és magához az európai helyzet megítéléséhez, miként illeszkedett a magyar liberális nemzeti diskurzusba és politikába.

Hadi helyzet – nemzetközi helyzet

Vajon tudatosan túlzott Szemere Bertalan, amikor először arról adott tájékoztatást, hogy mi történt a csatatereken? Komárom „olyan [...] mint a maga sugaraival”. Görgey sikeresen vezeti le a főereget. Péterváradot felszabadították az ostrom alól és „bizton nyughatik, mint a sas sziklafészkében”. Bem, „Erdélynek hőse”, miután a Székelyföldet biztosította, „felragadta a szabadság zászlóját és azzal Moldovába bement, hogy szövetségbe hozza velünk ezen népet, mely ugyanazon zsarnok alatt nyög, hogy azon hosszasan sanyargatott földre a szabadság szent fáját átplántálja és hogy megtanítsa a népeket arra, miként van egy hatalom, mellyel a szövetszertett zsarnokok erejét meg lehet törni, és ez: »a szövetszertett népek ereje«.” Ezért „Adja Isten, hogy a nép Moldáviában és Havasalföldön beléssa elvégre, hogy a magas Portának oltalma alatt frigyben kell velünk állania, mert velünk megélnék, de nélkülünk csak tengeni, csak sílni fognak a világ végéig. Adja Isten, hogy tanulják meg a világ apró népei, miként az apró népeknek sorsa az, hogy ha nem szövetszerteznek egymással, a nagyobb nemzetek által vagy elfelejtetnek, vagy eltiportatnak.” Ugyanakkor „Angliában a közvélemény részünkre teljesen megnyerett”, és „parancsolólag jegyzi ki azon ösvényt, melyet kell a kormányának járnia”. Az angol nép ugyanis értékeli a magyar kormány politikáját „általlátta [...], hogy azon felvilágosodott politikát, mely az övével rokon, csak Magyarországon keresheti mind a polgári ügyekre, mind a kereskedelmi érdekekre nézve”. A védővám-politikával szemben a magyar kormány „mindinkább fog hajolni a szabadkereskedelemnek azon nemes, tág, emberi elvéhez, mely ha a végsőséig víve határos is a képtelenséggel, de egyedül azon elv, mely józanul felfogva a világ civilizációjának és a világkereskedelmi nézeteinek és kívánatainak leginkább megfelel. És azt hiszem, hogy már magában ez oly alap, oly érdek, oly elv, mely Angol és Magyarország között hosszabb életű frigy kötésének szolgálhat talpkövéül”. Franciaország nem kínált ilyen biztató képet, itt „elkövetkeztek a bánat napjai”, Róma elfoglalását a francia országgyűlés is „szégyenelte”, „de úgy látszik, nemsokára el fog következni az ébredés ideje s Franciaország szendergése után még nagyobb lesz, mint volt azelőtt”.

A jelen dolgozat az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvényt elemző, előkészületben lévő munka része, amely nemzeti mitológiák feltárását célzó OTKA pályázatunkhoz is kapcsolódik.

Ezek után némileg meglepetésként hathatott a miniszterelnök bejelentése és indítványa annak közlése, hogy a kormány székhelyét Szegedről máshova teszik, és annak javaslata, hogy az országgyűlés „függessze fel egy időre üléseit”. Okkal kérdezhetne mindenki, ha ilyen jól állnak a dolgok, akkor miért kell még délebbre menni, miért kell a kormánynak ilyen igyekezettel a külföldre vonulás lehetőségét biztosítani? Csakhogy Szemere Bertalan nem Aradra akart vonulni, hanem Nagyváradra, a további küzdelem elszántságával. A hadi helyzetet és a nemzetközi helyzetet kétségtelenül megszüpítette a miniszterelnök, de aligha olcsó demagógiától vezetettve. A harcot – mindenki tudta – végig kell vívni, és ehhez kellett a külfölddel való kapcsolattartás lehetőségének biztonsága. Szemere Bertalan szavaiból és gesztusaiból áradt a meggyőződés: minden olyan lépés, amely az európai eszményhez közelít, az ország és a nemzet érdekét szolgálja. Várározások, sejtések és bizonyosságok olvadtak össze, de nem alaptalanul. Helyzetjellemzéséből sok mindent igazolt a történelem. Szeptember végén Komáromban sikerült olyan ellenállást kifejteni, hogy a védők amnesztiát kaptak, és hasonlóképpen amnesztiát nyertek a korábban önmagát megadó Pétervárad védői is. Bem moldvai hadjárata nem hozta meg a várt sikert, de megállította az Erdélyen keresztül Dél-Magyarország felé tartó orosz előrenyomulást. Az Angliával kapcsolatos várározások túlzottnak bizonyultak, de az angol közvélemény valóban egyre inkább magyarbarát lett, és Palmerston nemcsak csípős megjegyzésekkel bosszantotta az osztrák diplomatákat, hanem júliusban az angol alsóházban a Habsburg Birodalom érdekében a harcoló felek, mármint a magyarok és osztrákok „békés megegyezés”-ét tartotta helyesnek,¹ augusztus 2-án kelt utasításában pedig felszólította bécsi követét, hogy próbálja az osztrák kormányzatot a magyarokkal való megegyezésre szorítani.² Franciaország „nemsokára” való „ébredése”-hez fűződő remény illúziójának bizonyult, de hát minden forradalomnak a francia forradalom volt az ihletője, példája, még akkor is, ha forradalom kultusz és forradalom vallás hívei közül jónéhányan maguk is tisztában voltak annak egyes ellentmondásaival, és igyekeztek negatívnak tetsző mozzanatok kiküszöbölni. A francia nemzet modellje volt az eszmény, a nyelvileg és érzésében homogen nemzeté, amelynek állama egységes és centralizált; részek és egész egysége nem ismeri az érdekek különbözőségét. De hogyan lehetett ezt a modellt Magyarországon követni, ahol különböző nemzeti törekvések oly élesen szembekerültek egymással?

A nemzetiségi határozat és vitája

Az „elfelejtett” magyar–román megbékélési tervezet

Szemere Bertalan második beszédében erre a kérdésre, a különböző nemzeti törekvések egyazon állami keretben való érdekeinek egyeztetésére keresett választ. Részben már érintette ezt előző helyzetjellemzésében, amikor „az apró népek” szövetségének követelményéről szolt. De jellemző, hogy bölcsen hallgatott az időközben, július 14-én megkötött magyar–román megbékélési tervezetről, amely éppen ilyen szövetségi szerződés volt, és amelyet a havaselti forradalom emigrációja és a magyar államfő kötött. Mi lehetett ennek a hallgatásnak az oka? Annál is inkább indokolt ez a kérdés, mert Szemere Bertalan beszéde nem rögtönzés, hanem jól kitervelt, korábbi fejleményekre válaszoló munka volt. Az országgyűlés titkos, illetve zárt ülésen három napon keresztül foglalkozott a most előterjesztett nemzetiségi határozattal, méghozzá élénk vita kíséretében, mint erről a képviselőház egyik jegyzőjének, Hunfalvy Pál-

¹ Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. I. Budapest, 1994. 55. (a továbbiakban: Kosáry)

² Kabdebo, Thomas: Diplomat in Exile. Francis Pulszky's political activities in England, 1849-1860. New York, 1979. 144.

nak a naplója tudósít.³ A miniszterelnöknek most, július 28-án – mint látni fogjuk – a korábbi ellenérvekre és legkülönbözőbb természetű aggodalmakra is válaszolnia kellett.

A magyar–román megbékélési tervezetben a magyarországi románok nemzetiségi mivel-tát, kollektív jogokhoz való igényét ismerték el, olyformán, hogy az sejtette: az egész ország életét ennek megfelelően alakítják át. A 2. pontban leszögezték: „A magyar kormány óhaj-tván minden a Magyarhoz kiegészítő részét képező népiségek [francia változatban: nationalité] szabad kifejlődését, a románok részére a következő népiségi biztosítékokat en-gedményezi”. Ezek közül azon ugyancsak elvi jelentőségű kitételel emeljük ki, amely az állami hivatalos nyelv hatáskörét a román nemzetiség kollektív jogaival és igényeivel próbálja össz-hangba hozni: „A magyar nyelv diplomaticai használata csak az országgyűlési, a közigazga-tási és kormányzati ügyekre terjedvén ki, és pedig annyiban, mennyiben a magyar álladalom fenntartására okvetlenül szükséges; következőleg a községi ügyek a lakosok többségének nyelvén fognak kezeltetni.” De nem is a községi nyelvhasználat biztosítása volt a nagy előre-lépés a románok kollektív jogainak biztosítása terén. Erre Kossuth már korábban – április végén – tett ígéretet, méghozzá a román országgyűlési képviselő, Ioan Dragoșhoz írt levelé-ben, aki vállalta, hogy közvetít az erdélyi Érchegeységbe visszahúzódó román ellenállók és a magyar kormányzat között. (A megbékítési törekvés megfeneklett az előkészítetlenség és a legkülönbözőbb körülmények szerencsétlen összejárásán.) Szemerc Bertalan is hasonló ér-telmű nyilatkozatot küldött még június 15-én a szerbeknek.⁴ A minőségi fordulatot az jelen-tette, hogy most, 1849. július 14-én a megbékítési szerződésben a törvényhatóságokban is lehetővé tették a román nyelv hivatalos használatát. Mint tudjuk, a magyar fél nem akart nem magyar területi autonómiát engedélyezni, de ezzel területi autonómiát célzó igényt próbált kielégíteni. Ugyanakkor kilátásba helyezték a román nyelvű állami iskoláztatást, és a román nyelvhasználat biztosítását az igazságszolgáltatásban. A magyarországi románok helyzetének szabályozásához, a megbékítési tervszöveghez kapcsolódott az első magyar–román államközi szerződés, amely olyan román légio felállítását célozta, amely „Romániára és Magyar-országra” teszi le a hűségcsüit. A szó, Románia – most fordul elő először hivatalos doku-mentumban. A szerződést román részről Nicolae Bălcescu és Cesar Bolliac írták alá, a román emigráció megbízottaiként, magyar részről pedig Kossuth Lajos országkormányzó.⁵ A tár-gyalásokban állítólag Szemerc Bertalan is nagy szerepet játszott, és a megbékélési szerződés kitételeit a nemzetiségi határozattal ő terjesztette ki a többi nem magyar és nem román nem-zetiségre.⁶ Viszont okkal tehetette fel a kérdést: miért nem írárták vele is alá? Okkal kérdezhet-te volna bármelyik képviselő: őket miért nem kérdezték? És a miniszterelnök tudta ezt, de tudta azt is, hogy most erről célszerűbb hallgatni – a siker érdekében.

Szemerc Bertalan javaslatát – mint jeleztük – a képviselők három napon keresztül titkos ülésen tárgyalták, míg eljött a próba napja: július 28., amikor újra szembe kellett néznie az ellenzőkkel, megvívva az utóvédharcot.

Szemerc Bertalannak azt kellett bizonyítania, hogy elmélet és gyakorlat összhangba hoz-hatók, ezért hangsúlyozta, „Minden forradalomban csak annyi élet van, amennyi erő, amennyi igazság és amennyi életrevaló eszme van benne.”⁷ Úgy kellett érvelnie, hogy el-hárítsa azok érveit, akik a magyar nemzeti lét sérelmét látták más nemzetiségek kollektív jo-

³ Hunfalvy Pál: Napló 1848–1849. Szerkesztette: Urbán Aladár. Budapest, 1986. 298–313. (a továbbiakban: Hunfalvy)

⁴ Szemerc Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. Szerkesztette: Hermann Róbert – Pelyach István. Budapest, 1990. 515. (a továbbiakban: Szemerc)

⁵ Kossuth Lajos összes munkái. XV. Szerkesztette: Barta István. Budapest, 1955. (a továbbiakban: KLÖM)

⁶ Ruszoly József: Három borsodi örökhagyó. Palóczy László, Szemerc Bertalan, Zsedényi Béla. Miskolc, 1992. 90–97.

⁷ Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés, 470.

gainak elismerésében. Az uralkodó magyar nemzetszemléletet kellett egyeztetnie valami újjal, amire addig nem volt példa. Mert az osztrák alkotmányok kimondták ugyan a nemzetiségek egyenjogúságát, de ez olyan belső harccal és politikai manőverekkel járt, hogy lehetett látni, a nemes elv vagy üres malaszt, vagy olyan káoszt legitimál, amely káoszt az állami rend érdekében fel kell számolni az elvvel együtt. A birodalmi vezetés a Bécsből Kremsierbe helyezett országgyűlést alkotmánytervezetét félredobta, és március elején maga adott olyan alkotmányt, amelynek visszavonása csak idő kérdésének látszott.

A magyar kormányzat őszintébb volt, tetszetős elvekkel sem nagyon kecsegtetett. Mintha attól tartott volna, hogy ha kollektív jogokra utaló kitélet foglalt törvénybe, akkor olyan gátszakadást idéz elő, amely a magyar államot is félresepri, vagy éppen saját politikai bázisát osztja meg. Ugyanakkor magyar államférfiak komoly megbékítési elképzelésekkel is foglalkoztak, és nem hoztak olyan törvényeket, amelyek éppen a nem magyarok számára eleve lehetetlenné tették volna kollektív jogok biztosítását. A megbékülés kétoldalú folyamat, aki hatalmát nem látja veszélyeztetve, kevésbé hajlamos rá. Nicolae Bălcescu, említett havaseltvi emigráns 1848 őszén egyetértett a magyar kormány ellen az osztrák katonai ellenforradalommal szövetségre lépő erdélyi román politikai vonallal. Abban bízott, hogy az alkotmányos Ausztrián belül ki lehet alakítani olyan román koronatarományt, amely egyesülni tud a román fejedelemségekkel, amelyek a Porta fennhatósága alá tartoztak. Vágyak és valóság között nem húzódott mindig éles határ. Bălcescu későbbi megjegyzéseiből visszakövetkeztetve sejthető, Magyarországgal is abban a reményben szövetségre lépett, hogy aztán a román lakta vagy annak vélt országrész Erdéllyel a Tiszáig a nagy román egység része lesz, ugyanakkor az 1850-es évek elején olykor még olyan kompromisszumos megoldás felé is hajlott, amelynek jegyében Erdély önálló országgént tagolódik be az esetleges dunai konföderációba. A magyar kormányzat tisztában volt a román magatartás képlékenységeivel. Kossuth Lajos és Szemere Bertalan is nemcsak ideológiai okokból, a népek szolidaritásának eszméjétől vezettetve hangoztatta oly következetesen a magyar–román szövetség gondolatát, hanem azért is, mert így akarták elejét venni az Erdélyt célzó román igényekből fakadó törekvéseknek. Mindkét fél úgy akart szolidáris lenni egymással, hogy a másik törekvéseit korlátozni akarta. A megbékélési szerződés valamiféle egyensúlyi helyzetet teremtett, de inkább az ideológiai mintsem a valós politikai térben. Nem véletlen, hogy a magyar liberálisok jelentős része inkább az Ausztriával való meggyezésre hajlott volna Magyarország belső önállóságának biztosítása fejében, hiszen a Habsburg Birodalom nagyobb külpolitikai, sőt belpolitikai biztonságot ígért. Jellemző, hogy a párizsi Czartoryski-emigráció, amely korábban föderalizált – román és még inkább szláv hatalmi igényeket messzemenően kielégítő, sőt szláv hegemoniát biztosító – Ausztriát igenlő, tartott is attól, hogy a magyar fél – amely a végén egyetlen lehetséges szövetségcse maradt – az osztrák kormányzattal kezd egyezkedni. A magyar–román szövetséget azért is pártfogolták, hogy ennek a kiegyezésnek elejét vegyék. Szemere Bertalan is tisztában lehetett mindezzel. Ezért kérte Istent, „hogy tanulják meg a világ apró népei”, amit azóta sem tanultak meg, annál is inkább, mert a nagyoknak is az az érdeke, hogy versengésüket kihasználják, és úgy integrálják őket saját hatalmi szférájukba. De ezért, a helyzet képlékenységeinek ismeretében nem szólt erről a szerződésről, amikor a nem magyar népek kollektív jogainak biztosítására tett javaslatot. A kérdésnek bármennyire is voltak komoly külpolitikai vonatkozásai, ezekről mélyen hallgatott. A már megkötött szövetségi szerződés kivitelezésének csúcsait sem akarta rontani annak bejelentésével. És talán nem akarta Kossuth Lajos kormányzó nevét sem emlegetni, részben személyes, részben politikai megfontolásokból. Szemere beszédének pátozása és gondolati szabotossága elfedte azt a hatalmi harcot, amelyet a szónok a maga elszántságával a kulisszák mögött vívott, és amelynek – ha rajta múlik, talán – ez a nagy nap is áldozatul eshetett volna. Szemere Bertalan az országgyűlést úgy akarta meggyőzni, hogy a nem magyar kollektív jogok biztosítása mellett szóló érveket a magyar liberális nemzeti diskurzusba akarta beilleszteni, miközben politikusként éppen eb-

ből a diskurzusból próbált kilépni, amikor július 21-én felvetette a diktatúra szükségességét. E drámai feszültség ismerete nélkül az emancipációs törvény története sem lehet teljes.

Hogyan alakult tehát a megelőző napokban a miniszterelnök és az államfő viszonya?

Közbevetés: Szemere Bertalan és Kossuth Lajos

Érdekes, hogy míg a Kossuth–Görgey viszonynak hatalmas az irodalma, a két később kérelhetetlen ellenséggé váló államférfi, a hajdani kormányzó és miniszterelnöke kapcsolatait csak az újabb időkben vizsgálták meg alaposabban, és mondhatjuk nyugodt lélekkel: objektíven, mégis találó az a historiográfiai helyzetjellemzés, mely szerint „Szemérével kapcsolatban is a tisztára mosás és a befektetés nagy munkája foglalkoztatja ma is az elméket és szíveket”.⁸ Igaz, ez a nagyszerű elme maga hozta magát ebbe a helyzetbe. Óhatatlanul kívánta az olyan minősítést, amely szerint „javíthatatlan ármányszövő és irodalmár”,⁹ „beteg, önmagát ide-oda dobáló lélek”, aki „helyben topogott ide-oda, pedáns modorossággal”¹⁰ vagy csak egyszerűen örök doktrínér és második¹¹ Kossuth mellett vagy inkább mögött, miközben senki sem tagadta, elméleti tudás és gyakorlati tevékenység kevés kortársában párosult ilyen magas fokon. Amit a halálbüntetésről írt, ma is élő szöveg, és kormánybiztosként is megálta a helyét a csatatéren is. Túlbecsülte saját képességeit – hangzik a kimondott vagy csak sejtetett vád. Ezzel odaadását kérdőjelezzük meg és némi fölényességgel siklunk el egyik nagy romantikus hősiünk belső drámája fölött. E dráma lényege talán az, hogy szabadságharcunk e nagy szervezője a forradalmi dramaturgiában egyszerre akart szereplő és rendező lenni. Ez persze mindenkiről elmondható, csakhogy igazán érdekes legyen, ahhoz nagy szerepet kell kiharcolni. Kortársak és történészek gyakran valamiféle megbotránkozással szokták nyugtázni, hogy amikor miniszterelnök lett, köztársasági programot hirdetett meg, miközben olyanokra támaszkodott, akik inkább az alkotmányos monarchia, és az uralkodó házzal való megegyezés hívei voltak. Valóban nem rokonszenvezett azokkal a radikálisokkal, akik Kossuth támogatásával szereztek hatalmi pozíciókat, és akiket részben azért is támadtak jobbról olyan hévvel, hogy Kossuthra sújtsanak. Ezeket Szemere sem kedvelte. Tapasztalata szerint – mint Kossuthnak április 20-án írta –: „A forradalom nem hozott elő új embereket, a régiek legkitűnőbbjei elnémultak vagy elporlottak.”¹² És miért kételkednének őszinteségében, amikor úgy vallott: „Félek a kasztszellemtől.”¹³ Éppen olyan pártok fölötti, össznemzeti politikát akart, mint Kossuth, csak más emberekre támaszkodva. Sokan „szegődékeny jellemű”-nek hitték,¹⁴ mert nem látták benne a politikai gondolkodót, hanem csak a politikust. Van valami bámulatos következetesség az ő pályájában is, ő az egyetlen nagy liberális államférfi, aki magát már 1847-ben republikánusnak nevezte. A népszuverenitás eszméjének következetes végiggondolása mondatta ezt vele.

Amikor beszélt, akkor Szemere Bertalannak mindenekelőtt a magyar politikai gondolkodás sajátos vonásait kellett figyelembe vennie, melyeknek ő maga is hordozója és éltetője volt. Azok közé tartozott, akik a vármegyei politikát az országos politika igényével tudták egysítenni. „Igen – mondta 1845. január 9-én a miskolci megyegyűlésen –, szabad föld, szabad ember kell, s kell felelős kormány – azonban [...] felelős kormányban a szabadság magasb ér-

⁸ Takács Péter: Szemere Bertalan miniszterelnöksége. In: Szemere Bertalan és kora. II. Szerkesztette: Ruszoly József. Miskolc, 1991. 335.

⁹ Pethő Sándor: Görgey Artur. [1930]. 205.

¹⁰ Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Budapest, 1957. 71.

¹¹ Lásd erre Hermann Róbert és Pelyach István bevezető tanulmányát, Szemere 38., 41., 71.

¹² Szemere 469.

¹³ Szemere 482.

¹⁴ Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. I. Szerkesztette: Szabó T. Artilla. Kolozsvár, 1939. 127. (a továbbiakban: Pálffy)

dekreire nézve biztosíték csak úgy van, ha mellette s körülte már erős, kifejelett, bátor nemzet örökdik.”¹⁵

A magyar liberális nemzeti mozgalom ideológusai a polgári nemzet kialakítását jogkiterjesztésként jelenítették meg. Nem egyszerűen természetjogi és történeti jogi fikciókra hivatkoztak, például arra, hogy milyen nagyszerű, szép lelkű és nemes népet alkotnak, hanem hol meglévő törvényeket magyaráztak át, hol azok hatályát akarták egyszerűen kiterjeszteni. A köztelherviselés eszméjét, a nemesség adóra kötelezését annak hangsúlyozásával hirdették meg, hogy precedensként megidézhető régi törvényekre hivatkoztak. A nemességet nem kiirtani akarták, mint például a Francia Forradalom rasszistái, akik azzal az ötlettel manipuláltak, hogy nemességük frank eredetű lévén, cleve néptől idegen. Persze nem azt hirdették, hogy a jobbágyból nemest csinálnak, hanem azt, hogy a jobbágyságot „az alkotmány sáncaiba” emelik, politikai jogokat nyújtva nekik is. A nemesi nagylelkűség mítosza ez, amelynek mozgósító, meggyőző és lefegyverző erejét nem lehet kétségbe vonni. Ennek „a jogkiterjesztő asszimiláció”-nak első nagy aktusa a jobbágyszabadságadás.¹⁶ Utolsó a zsidóemancipáció. Ezért mondhatta 1848. március 25-én a pesti népnek, „Csaknem valósággá vált hazánkban is azon szent elv: egyenlő jogok és egyenlő terhek.” Viszont – mint látni fogjuk – akkor minden oka megvolt rá, hogy akkor a zsidók ügyével ne hozakodjon elő. 1849. július 28-án is elmondhatta volna, amit idézett beszédében mondott: „Most minden perc komoly és szent, mint az életé s mint a halálé.”¹⁷ A nagylelkűség, mások szabadságának tudata adta a nemzet, mint morális közösség élményét. Szemere Bertalan és Kossuth Lajos felfogása között aligha lehetett e téren eltérés.

Nem is itt volt, hanem a hatalmi ágak megosztásában, és a hatalommal való élés technikáiban. Mindketten a nemzet nevében beszéltek, mindketten – a romantikus szemléletnek megfelelően – énjük és nemzetük közé egyenlőségjelet tettek. Nincs is ebben semmi rendkívüli. Mindenki önmagában kellett hogy érezze a nemzetet. Csakhogy miután 1849. április 14-én kimondták az ország függetlenségét, Kossuth Lajos az ország kormányzójaként, Szemere Bertalan pedig miniszterelnökként tette ezt. Az ellentét elkerülhetetlen volt. Már a két jogkör elkülönítésében meghasonlottak, és erre az ellentétre igyekeztek rájátszani azok a mérsékelt liberálisok, akik Kossuthot jobbról akarták megbuktatni.

Hogy éppen egyik jellegzetes képviselőjüket, Csengery Antalt – 1851 januárjában atyjához írt leveléből – idézzük, Szemere Bertalan miniszterelnöksége alatt azért vállaltak állást, mert „azt hittük, hogy Szemere által más befolyás alá vehetjük Kossuthot, vagy megbuktatjuk”.¹⁸ Ezek inkább az Ausztriával való kiegyezésre hajlottak volna, ha az osztrák kormányzat ennek jelét adta volna, és a törvényhozó hatalmat próbálták erősíteni. Azt viszont tudták, hogy Kossuth megbuktatása saját helyzetüket és az országot is megrendítette volna.

Ugyanakkor néhányan közülük még megpróbálták a kossuthi politikára balról is rálicitálni. Mert kénytelen-kelletlen elfogadták, hogy Kossuth kezdeményezésére április 14-én az országgyűlés és ott ők maguk is megszavazzák a Habsburg-ház trónfosztását és kimondják az ország függetlenségét. Az államforma kérdését viszont Kossuth nyitva hagyta, míg a mérsékelt liberálisok közül néhányan némi Kossuth-ellenes éllel a Szemere által képviselt köztársaság eszméjét karolták fel, és sokan még ezért is Kossuthot kárhoztatták – főleg utólag.¹⁹

¹⁵ Szemere Bertalan követjelentési beszéde. Miskolc, 1847. 47.

¹⁶ Dénes Iván Zoltán: A magyar liberálisok szellemi horizontja és értékvilága, 1830–1848. Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán. Budapest, 1993. 133.

¹⁷ Csengery Antal: Szemere Bertalan. In: Magyar szónokok és statusférjak. Szerkesztette Csengery Antal. Pest, 1851. 71.

¹⁸ Csengery Antal: Hátragyott iratai és feljegyzései. Szerkesztette: Csengery Loránt. Budapest, 1928. 432.

¹⁹ Pálffy II. 29.

A miniszterelnök a renitenskedő radikális tábornokot Perczel Mórt – május 22-én – annak hangsúlyozásával is próbálta megnyugtítani, hogy „a minisztériumot odarántottam a republika és a demokrácia részére, valamint a nemzetgyűlést”.²⁰ A nagy kérdés az volt, hogy április legvégén és május legelején Szemere Bertalan az országgyűlés, a kormányzó és a miniszterelnök hatalmi körét nem tudta körülírni. Kossuth Lajos nem is nagyon akarta, mert a részletes szabályozást „abszurdumnak” tartotta.²¹ Szemere Bertalant valamiféle sajátos hatalmi neurózis kerítette hatalmába, amikor – feltehetően április 29-én – törvénytervezetet állított össze „Az országgyűlésről, a kormányzóról, a miniszterekről”, és annak első paragrafusában nem tudott határt húzni a népszuverenitás elvéből egyaránt fakadó, ám egymással mégis ellentétes képviselői rendszer és közvetlen demokrácia között, mely a felelősség olyatén való átruházását jelenti, amelyet a francia forradalom diktatúrát gyakorló testületei valósítottak meg. Fogalmazványa is példázza, miként őrlődött az európai politikai gondolkodás és gyakorlat a nagy dilemmáján. Ugyanis: „A fölség – írja Szemere – a nemzet egyetemesben fekszik, [utólag beszúrva a következő mellékmondat lapszélen:] mint minden hatalom örök kútfejében, melyet csak maga a <z ország> nemzeti gyűlés avagy, [a következő megszorító szó a lapszélen, utólag beszúrva:] részint az általa megbízott testület vagy egyén gyakorolhat.” Míg Kossuth – Csányi Lászlónak írt április 1-jei levele szerint – új országgyűlésre szeretne volna bízni az alkotmány kidolgozását,²² Szemere Bertalan ennek elébe akart vágni, már akkor, amikor javaslatát szövegezte. A második paragrafusban leszögezte: „A nemzetgyűlés állandó és feloszthatatlan. Üléseit legfőlebb csak 4 hónapra és csak maga halaszthatja el.” Majd a negyedik paragrafus fogalmazása közben már elhessegette a kossuthi ötletet: „A végrehajtó hatalmat a nemzeti gyűlés <vagy a rendelet szerint összehívandó alkotmányozó gyűlés> fogja rendezni.”²³ Kossuth hatására Szemere ezeket az elvi kijelentéseket eljettette, és meggyeztek az állami gyakorlati rendelkezésekben, elsősorban abban, hogy „a kormányzó csak a miniszterek által kormányozhat”, és majd esküjét is letette az ország függetlenségére, valamint az országgyűlés „törvényei és határozatai” iránti hűsége, hangsúlyozva: „A népfelég alapján kívül pedig nincsen szabadság.”²⁴ A hatalmi ágak versengése azonban megmaradt. Szemere Bertalan többször is figyelmeztette az államfőt, hogy túllépi hatáskörét, de az ellentétek elsimultak, hiszen a miniszterelnöknek, mint embernek meg kellett hajolnia Kossuth nagysága előtt. Hamu alatt azonban izzott a parázs. És némi oldalvágásnak szánva, komolyan játszott az új alkotmány gondolatával. Június 20-án Csengery Antalnak, Kemény Zsigmondnak és Kuthy Lajosnak, mint miniszteri tanácsosoknak így írt: „Önök cseréljenek eszméket az írandó alkotmányról, mi, egyik érdemes képviselő szerint, legalább 800 évig megálljon.” [...] „Vegyenek körzót, és ügyes mérnököt és országismerőt is segédülmi vévén, csináljanak felosztási tervet, amint a magyar álladalom felosztandó lenne.”²⁵ Azaz: készítsenek új területi beosztást, húzzanak új határokat a korábbi megyék számára. Velük dolgoztatta ki a zsidó-emancipációs törvény előmunkáját, valamint indoklását is.

A katonai helyzet egyre komorabbá válása azonban megakasztotta a törvényhozó munkát. Felszínre hozta a hatalmi ágak megosztásával kapcsolatos minapi ellentétet. A törvényhozó hatalom és a minisztérium szoros szövetségét képviselő Szemere Bertalan július 21-én sajátos anémiára valló levélben fejtette ki a Görgey tábora felé tartó Kossuthnak: „nem értem a kettős felelősséget”, tehát vagy a minisztériumi vagy a kormányzói hatalmat korlátozni kell: „Ha Ön enged nekünk szabad tért, paralizálva van; ha mi engedünk, szükségképp el kell veszteni törekvő erélyünket, ez lélektani törvény.” Megoldás: „Ön a forradalom legfőbb

²⁰ Szemere 496.

²¹ KLÖM XV. 174.

²² KLÖM XIV. 783.

²³ Szemere 472. A kihúzott részek: MOL, H11 206.f.

²⁴ KLÖM XV. 183., 303.

²⁵ Szemere 508.

megindítója, vezetni azt Önnek van legtöbb joga” – legyen tehát diktátor. Hiszen „Ön nem felel a nemzetnek”, azaz: az országgyűlésnek. Márpedig ebben: „A felébredt Házban ösztönt látok vezérelni, de nem látok benne ahhoz elegendő politikai eszélyességet. Ezt csak az vezérelheti, aki kormányoz, és ez Ön, mi nem kormányozunk.” Emellett: „En magasztalom forradalmunk humanitását, de azt nem crényének, hanem gyöngéjének tartom. Terrorizmus, vagy helyescbben szólva: *szigor*, határozott, következetes ment meg egyedül.”²⁶ Kossuth öt nap múlva a következőket válaszolta: „Csak theoriák rendszeréhez ne ragaszkodjunk, mert *ennek* nincs ideje. [...] Csak a formáknak ne áldozzuk fel a dolgot, és ne irtózzunk a henye raisonneurök támadásaitól – s a dolog megy, amint mehet.”²⁷

Szemere Bertalan valójában minden formát félre akart tenni? „Fojtott élre törés” vezette? És „kielégítetlen, reménytelen ambíciók”?²⁸ Kétségtelen az is, mint mindenkit. De az individuálszichológiai magyarázat mellett, indokolt a politikus gondolatvilágában rejlő és munkálkodó alternatívák hatását vizsgálni. Szemere Bertalan most egyéni érvénycsülés helyett sokkal inkább a hatalmi tényezőkről szóló törvényjavaslatának első paragrafusában rejtett dilemmát akarta feloldani a végrehajtó hatalom javára. Úgy érezte most az használ, ha a többi hatalmi ág nem korlátozza. Így a képvisleti rendszer helyébe a közvetlen demokráciát érvénycsítő diktátor vagy diktátorok lépnek. A játékosból játékmester akart lenni, miközben feszélyezte, hogy a játéktéren nála nagyobb szabású egyéniségek mozognak. Viszont, ki tagadná, okkal aggasztotta a hadvezetés egységének hiánya, a főtisztek megosztottsága, a törvényhozó hatalom önállósulási kísérlete, a kormányzó és a kormány lehetséges meghasonlása.

Július 21-én az országgyűlés első szegedi ülésén még a képvisleti rendszer mellett tett hitet: „a nemzetgyűlés együttlétében a nemzetegységnek, a pártatlan egyetértésnek s a haza megmentésének legerősebb biztosítékát szemléli”, mert „a nép a maga választottainak akaratában mindig inkább megnyugszik, mint csak magának a végrehajtó hatalomnak intézkedéseiben”. Ugyanakkor érezte, jobbnak látja, ha az országgyűlés nem politizál, már „tétlen nyugalmban is az által, hogy együtt van” alapja a nemzet hitének és támasza a kormánynak. „Fognak-e önök egyszersmind törvényeket alkotni vagy sem? cz a ház bölcsességétől függ. A kormány mindenesetre azon törvényjavaslatokat, melyeknek bemutatását megígérte, kötelességének ismerte benyújtani.”²⁹ Hogy ezek melyek, nem részletezte. Inkább a hadi helyzetről adott lelkesítő beszámolót – „kiécsítve hazudsággal”, egyik tanú szerint.³⁰ Gondosan nem említette, hogy az igazságügy miniszter előtte való nap zárt ülésben a hűbéri maradványok eltörléséről szóló törvényt akarta tárgyalatni. A kormányfő viszont ezt nem tartotta célszerűnek, nehogy a társadalmi szenvedélyek felkavarása hátráltassa a honvédelem ügyét. Inkább a nemzetiségi kérdés rendezésének szükségességéről értekezett, előkészítve a terepet az országos határozatnak, „hogy a mindenható, ki a népek sorsát mérlegetzi kezében, azt mondhasa a magyarról: e nemzet megérdemli a szabadságot, mert tudott lenni igazságos más nemzetek iránt, amelyeknek földet adott saját földéből, jogokat saját vérén szerzett s öldököltetése után is elég nagylelkű volt testvéri kézzel a béke olaját nyújtani.” És nemsokára megkezdtek a zárt tárgyalásokat ezen ügyben. De előtte még többen is élesen megtámadták a kormányt. Követelték, hogy külpolitikai lépéseiről és azok fogadtatásáról tájékoztasson. A hadvezetésről is kritikusan nyilatkoztak. Támadták a kormányt, hogy az országgyűlés hatáskörét megsértette. Szemere Bertalan, a politikai gondolkodó és a gyakorlati politikus önmagával meghasonlott, amikor így nyilatkozott: „magam is képviselő vagyok inkább, mint miniszter” és „első kötelességem a ház jogait épségben tartani, mint melyektől minden hatalom veszi eredetét”, ugyanakkor egyre inkább megkérdőjelezte a ház alkalmasságát.

²⁶ Szemere 568-569.

²⁷ KLÖM XV. 776-777.

²⁸ Kosáry II. 88.

²⁹ Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés, 450-451.

³⁰ Hunfalvy 296.

Július 25-én délután Kossuthnak olyan beszámolót adott az országgyűlés munkájáról, hogy azt minél kedvezőtlenebb megvilágításba igyekezett helyezni. Miután elmesélte, hogy a nemzetiségi határozat indokoltságát sokan vitatták, nem mulasztotta el megjegyezni: „E Ház gyámság alá való.”

De milyen a nép, amelyet szent keresztes hadjáratra hívtak? „Féltében bálványain áll boszszút a nép. Ilyen a nép. A t[örvény]hozási nép is.”

A célzat egyértelmű: Kossuth ne bízson az országgyűlésben, tegye meg a nagy lépést, ne feszélyezze magát. Nyíltan ki is mondta: Görgeyvel „vegyétek a hatalmat ketten kezetekbe; ha úgy tetszik, ő diktátor a katonai, te a polgári életben.”

Ugyanekkor Görgeynek is írt hasonló értelemben. Ez még zaklatottabb vallomás. Ebben felrója címzettjének „az antipolgár szellemet”. Kossuthról is némileg több rosszat mond, bár kifogásait neki is megírta. Az országgyűlést Görgeynek nem szapulta annyira, talán azért nem tartotta ezt tanácsosnak, mert itt egyre többen Görgeyt akarták fővezérnek. A közvetlen demokrácia igényének viszont a nép dicsőítésével adott hangot: „Hidd el, hogy a nép azon kútfő, melyből merítvén a haza védelme bevégezethetik. Csak kellőleg, célszerűleg kell használni. A népharc az, ami a ráce – mivel elpusztítva, üldözve, földönfutó, harcol halálíg. E határig vive a nép – hős lesz.”

Rejtett formában még ő maga is felajánlkozott. Görgeynek is, Kossuthnak is, bár ez utóbbinak rejtettebben jelezte: vagy csak minisztérium legyen vagy kormányzói hatalom, de „legyen a hatalomban teljes egység”.³¹

Kossuth mindig is a leghatározottabban elutasította a diktatúrát, de – július 26-i újabb válaszlevelében komolyabban elgondolkozott azon, hogy mi lenne a célszerűbb az országgyűlés együtt maradása vagy pedig az, hogy 40-50 tagból álló közjóléti bizottságot „hatalmazzon fel”.³² Szemere Bertalan nem állt félre, mint tervezgette, még akkor sem, amikor Kossuth megfenyegette: lemond, ha az országgyűlés az ő belecselezése nélkül akar katonai vezetőket kinevezni, pontosabban: Görgeyt fővezérré. Mintha átszállt volna valami belé Kossuth újabb, július 27-i levelének optimizmusából: Bem „Oláhországban vagy Moldvában van”, és „hat-nyolc hét alatt hiszi az országot minden ellenségtől megtisztíthatni.” De addig is, néhány napon belül „Szeged alatt ütközet lesz.” Így: „Aki rémül, el kell kergetni; aki rémít el kell fogatni, ha Isten fia is – szeretem, hogy a muszkák átjöttek a Tiszán –, így osztva van az ellenséges erő. Ezekkel Görgey, amazokkal (ha alulról jókor jó 10.000 ember) majd mi végcziunk.”³³

Szemere Bertalant mintha már nem nyomasztotta a volna „kettős felelősség” lélektani terhe, nagy államférfiként járt el.

Július 28-án önmagához következőketesen nyilatkozhatott a nemzetiségi kérdésben, egyszerre beszélve a jogfolytonosság és forradalom eszméjét értékként valló diskurzust.

„Forradalmunk alapeszméi”

Szemere Bertalan azt tartotta a legjobb taktikának a várható ellenérvek elhárítására, hogy „forradalmunk alapeszméi”-t mutatta fel. A szónoki és logikai hatás egyaránt azt kívánta, hogy az 1848 előtti kort minél sötétebbnek láttassa. Ezért a következőket hangoztatta:

„Ha Magyarország múltjába visszapiantok, úgy látom, hogy Magyarország a múltban nem az élők, hanem a halottak országa volt.

³¹ Szemere 173-177.

³² KLÖM, XV. 782.

³³ KLÖM, XV. 785.

Kiváltsággal bírtak egyesek, emberi joga nem volt senkinek, az volt az élő egyének sorsa, a nemzetiségekké pedig az volt, hogy felettök, mindnyájok felett egy nagy halott uralkodott, Rómának nyelve.”

A magyar nyelv az elmúlt évek során – fejtegette Szemere Bertalan – ennek a holt nyelvnek és a németnek a helyét foglalta el. Régi érve ez a magyar liberalizmusnak a többi nemzetiség elnyomásának vádja ellenében. Jogászai csúrés-csavarásnak is tűnik, miközben valós a tartalma. Csakhogy a nyelv szimbolikus jelentősége közben megnőtt. A latin valamiféle nemzeti semlegességre utalt, a magyar pedig a magyar nemzeti hegemoniát juttatta kifejezésre, valamint az állam egységét. Ezzel a nem magyar népek közül a magyarországi szerbek és szlovákok, részben a románok, valamint az erdélyi németek és románok szembefordultak, pontosabban ezen nemzetiségek egyes értelmiségi csoportjai, saját nemzeti nyelvük igényeit hangoztatva, és az elnemzetietlenítés, a magyarosítás veszélyével és a nemzethalál rémével próbáltak mozgósítani. A nyelvhasználatnak a hatalom megosztásában, társadalmi és politikai mobilitásban játszott szerepét ma világosan látjuk és tapasztaljuk. A kortársak ezt inkább érezték, és mivel ezek a nyelvek – a német kivételével – még nem mentek át azon a nyelvi reformon, amelyen a magyar már túljutott, attól tartottak, behozhatatlan hátrányba kerülnek, és ők maguk is a saját nemzeti hegemoniájukat akarták biztosítani olyan területeken építve ki helyi területi autonómiát, melyeken más népek is éltek. Önérvényesítés és hegemonia elválaszthatatlannak bizonyultak. A magyar nemzeti mozgalom azért jelentett veszélyt a helyi hegemonia törekvésekre is, mert a liberalizmussal fonódott össze. Vezetőrétege a nemességet is mozgósítani tudta az arisztokráciától a csupán vármegyei gyűlési szavazatjogával rendelkező nemes-parasztig, beleértve a peremvidékek jelentős részben nem magyar anyanyelvű kisnemességét is. Maga mellett tudhatta a jelentős részben német városi polgárságot, amely lelkesen sajátította el a magyar nyelvet. A magyar liberálisok büszkén vallhatták a szabadság és magyarság egységét. Hiszen ők voltak azok, akik olyan általános érdekű reformokat, mint a jobbágyszabadítás vagy a köztelherviselés az országgyűlésen felvethettek. Az 1830-as évek elején még volt, aki azt javasolta, hogy a nem magyar jobbágyságnak a jobbágyságból való kivetése utat csak akkor biztosítsák, ha megtanul magyarul, és magyarra lesz. A magyarosítással szembeni heves ellenállás láttán a magyarosodás programja került előtérbe. Egyre többen vallották meg, hogy a magyarosítás emberi jogokat sértő törekvés. Az emberi és társadalmi méltányosság határát próbálták kijelölni. Programszerűen fogalmazták meg a más nemzetiségek kíméletét: „a honpolgárok minden osztályainak érdekei – a másnyelvű népiségek óvatos kíméletével – a nemzetiség és jog alapján egyesíttessenek” – hangzik az *Ellenzéki Nyilatkozat*, amelyet Kossuth alpmunkálatából és részvételével Szemere Bertalan, Eötvös József, Pulszky Ferenc, Teleki László állítottak össze, és Deák Ferenc öntött végső formába 1847 júniusában. Abban bíztak, hogy a liberális politika szövetkezésre készíti a nem magyarokat. Kossuth például azt fejtegette – az álneven és külföldön közölt műben –, hogy „a fejlődő értelmiség egy magas álladalmi élet, a politikai nemzetiség szükségének érzetét fogja felköltölni keblökben, s megkívánnatni velök azon alkotmányos javakat, melyeket nekik a magyar hazában csak a magyar nemzetiség adhat”. Bízott abban, hogy „közöttük is Kossuthok, Széchenyiek támadnának”.³⁴ A magyar és nem magyar Kossuthok azonban óhatatlanul szembekerültek egymással, bár nem minden fronton. Leopold Max Moltke, az erdélyi költő és lapszerkesztő, lelkesen szolgálta Bernet, és Kossuthban „az első kelet-európai köztársaság elnök”-ét ünnepelte, aki az osztrák monarchiát felbomlasztó és Németországot s Olaszországot egyesítő „igaz forradalom szent tűzének szítója”.³⁵ A román Eftimie Murgu pedig, ha nem is fenntartások és nem is hátsó gondolatok nélkül, kereste a magyarok szövetségét a szerbek ellenében, ott ült mintegy tucatnyi erdélyi és magyarországi román képviselőtársával

³⁴ Bábolnai Mihály: A magyar conservatív párt és a nemzetiség. Magyar Szózatok, Hamburg, 1847. 242, 255.

³⁵ Miskolczy Ambrus: Leopold Max Moltke és Kossuth Lajos. Alföld, 1977. 9. 20-23.

az országgyűlésben, és Szegedre is elment, várva, hogy már indulhasson a nemzetiségi határozattal az erdélyi Ércegségben ellenálló és harcoló románok megbékítésére.

A nemzetiségi határozat nem rögtönzés, hanem kemény és heves belső viták eredménye. Miután Szemere Bertalan július 21-én az országgyűlés nyilvános ülésén szépen szólt a „béke olajágá”-ról, de utána visszavonult a terepről. Beöthy Ödön – a vallásszabadság és a zsidó-emancipáció szószólója a reformdiétákon – július 23-án vetette fel bizalmas körben, hogy fel kell szólítani a kormányt: „békepontokat, melyek alatt a fellázadt oláhokkal békülni kíván, a ház elibe terjessze, megerősítés és jóváhagyás végett”. Természetesen többen is elleneztek, mondván, „hogy nem szabad elismerni a külön nemzetiségek létét, mert nem a nemzetiség mint ilyen lázadt fel ellenünk, hanem a Habsburg-ház által lázítottatott fel”. Nehezen sikerült július 25-ére zárt ülést hirdetni. A kormány ezen alkalommal adott számot a békítési tervszövegről. Hunfalvy Pál meg is jegyezte: „Általában a szlávok és oláhok olyan igényekkel lépnek fel irányunkban, melyeket egy állam sem teljesít. Midőn ők a nemzetiség követeléseit formulázzák, az állam létére nem is gondolnak. [...] Ez onnan van, mert a szlávok és oláhok sehol államot nem bírván (jóllehet bírnak annak uraik) nem is tudják az állam természetét felfogni.” Ezek után Szemere Bertalan olvasta fel javaslatait. Ezekről július 25-i Kossuthhoz intézett levelében is beszámol: „Ma tanácskozmány volt a népfaj-békítések iránt. Én csináltam kettős javaslatot, egyik 4 pontból álló, melyben a nemzetgyűlés általánosan nyilatkoznván, az ügyet utalja a kormányhoz; a másik 16 pontból álló, melyben nem a román, rác, hanem minden más ajkú népiségek nyelvi viszonya megállapíttatik.

Az valami szörnyű, a Háznak rövidlátása, politikai vaksága. A radikal párt bajnokai nyilatkoznak, mint 1832-ben, midőn a magyar volt minden, a rác, oláh csak *nép*. Jól szólt Barthányi, és én majd egy órai válaszomban élesen voltam kénytelen fellépni, melyben kimondom, hogy azon általánosságok, azon még mindig arisztokratikus-magyar felfogása a demokráciában más népiségek követeléseinek elveszti a nemzetet, és én kezemet mosom a politikától. Reménytelen, nem szóltam süker nélkül, s a véleményeken jó nagyot csavarítottam.”

Ez tény. Ugyanakkor lelki nagyságra vall az is, hogy nem ingerelte Kossuthot azzal, hogy az április-májusi magyar-román megbékítési akció is szóba került. Márpedig ezen ügyet a kormányzó ellen ki lehetett volna némileg játszani, mint próbálkoztak is vele.

Július 27-én aztán újramegkezdődött a vita. És Nyáry Pál a nemzetiségi határozat ellen fordította a hangulatot. Hunfalvy szerint ezzel: „A ház pedig újabb példáját adta éretlenségének s politikai ingatlanságának. Mert amit tegnap általánosan javallt, azt ma általánosan rosszallta; ő erdő, melyből minden hang visszahangoztatik.”³⁶

Szemere Bertalan július 28-án még nem lehetett teljességgel bizonyos fellépésének sikerében. Az eddig elhangzott és a lehetséges ellenérvekre kellett választ adnia.

Szemere Bertalan okkal érzékeltette, hogy „forradalmunk alap eszméi” magyarok és nem magyarok között köztörőrt jelenthetnek. Három ilyen eszmét vázolt fel, „melyeken mind megannyi oszlopon nyugszik” Magyarország forradalma:

„Az első eszme: a kormányformának megigazítása.

Eddig az ország kormányzati tekintetben gyámság alatt volt. Tehát be kellett hozni a parlamenti kormányformát, hogy a nép maga igazgassa magát, a nemzet maga intézkedjék a sorsa felett.

Második eszme volt: az egyéni jogok biztosítása. El kellett törölni királyságokat, ki kellett mondani a jog és köteletségbeli egyenlőséget, hogy azon elv kimondatván tekintessék az érdem és ne a név és cím, jutalmaztassék.

A harmadik, a népiségek kifejlődése iránt még kevés történt az országnak háború viszonyai miatt.

³⁶ Hunfalvy 298-308.

De azt hiszem, bekövetkezett a legvégső idő, hogy a nemzetgyűlés elveit e részben nyilvánítsa. Jól tudom, hogy a lázadott románok és rácok között vannak, kik a szegény személyes nagyravágyásoknak, önzéseknek áldozzák fel, de vannak, lehetnek, kik nemzetiségökre nézve a jövőendő előtt aggódnak, és ezeket meg kell nyugtatnunk, miattuk s magunk miatt.”

A harmadik eszmét még így senki sem jelzte a magyar törvényhozásban, és a nyilvánosság előtt sem. Igaz, hasonló gondolatok, más formában, más célzattal már jelentkeztek; és méltányosságra, természetjogi megfontolásokra utaltak korábban is. Szemere most a külső várakoztatások felsorakoztatásával érvelt. A nemzetiségi határozat elfogadását is az Európacszme felelevenítésével nyomatékosította, de olyformán, hogy most már nem Európa mutat példát Magyarországnak, hanem fordítva. A forradalmiságot a folytonossággal a nemesi hódításelmélet felelevenítésekor kapcsolta össze, a nemesi nagylelkűség mítoszát a nem magyarok felé is kiterjesztve: „Én tehát azt tartom, a nemzetgyűlésnek nyilatkoznia kell. Hadd lássák a népfajok, hogy mi nem akarjuk azon osztrák politikát követni, mely minden népeket egymás ellen ingerelvén, elnyomott. Hadd lássa Európa, hogy azon magyar nép, mely földét megosztá a többiekkel, mely a szabadságharcot maga víja főképen, mely évek óta maga küzd, valamennyi néptársai jólétéért, hadd lássa Európa, hogy mi magunk vívtunk. Hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságharcot kívánták és nyerték meg, mi értjük az új történet új forradalmát, és hogy mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségöket is. Mi, kik e földet meghódítók, kik nevet adnak a társadalomnak, kik minden században új harcot kezdünk a szabadságért, mi minden népet testvérünknek tekintünk, e szó él szívünkben, nem csak ajkunkon van.

Ezen elvekből kiindulva, melyek a magyar politikát a régi előítéletekből kiemelik s a nemzetiségeket nem ellen-, hanem összhangú tételek gyanánt tekintik, van szerencsém egy javaslatot előadni...”

Szemere Bertalan most a nyilvános ülésen a javaslat vitájakor – akár Kossuth Lajos, amikor áprilisban az erdélyi románokkal való béke lehetőségét bejelentette – két tűz közé került, amellyek lángnyelvei már a korábbi titkos üléseken is magasan loboghattak. Jobbról és balról jött a támadás. A formába kötöttek bele. A törvényjavaslat kinyomtatását követelték, és ehhez joguk volt. A jobboldalról Nyáry Pál csak a törvényes formák megtartásának követelményét hangoztatta; balról Madarász József a közvélemény tájékoztatásának szükségességét, és a szociális demagógia lehetőségét oly módon aknázza ki, hogy azt követelte: előbb a meglévő „hűbériségi viszonyok” eltörlését mondják ki, aztán foglalkozzanak a nemzetiségi kérdéssel. Ugyanakkor jobb- és baloldali képviselők többsége a formák mellőzése mellett szólt, elfogadva ezzel Szemere Bertalan érvelését, vagy inkább belenyugodva abba. A szenvedélyes vitának csak azt a végső mozzanatát emeljük ki, amely a minap még teljhatalmú erdélyi kormánybiztos és most közlekedési miniszter, Csányi László nevéhez fűződik. Ő a forradalom és szabadságharc egyik leghatékonyabb szervezője volt, köztisztvisletben álló „nagyszerű republikánus jellem, e magasztos ősalakok minden erényeivel” – hogy a korabeli magyar politikusok legkritikusabb hangú jellemzőjét idézzük.³⁷ Csányi László a forradalom nagy elveire való hivatkozással zárta le a vitát. „Amit a magyar tesz, azt teszi a testvériség és egyenlőség szempontjából, sohasem félclemből, hanem elvből.” A magyar országgyűlés képviselőinek – a korabeli kormánylap tudósítása szerint – „általános többség” elfogadta a nemzetiségi határozatot. Szemere Bertalannak másnap Füleppe Lipót kormánybiztoshoz intézett levele szerint: 90%-a.³⁸

³⁷ Pálffy I. 108.

³⁸ Szemere 573.

Ezek után következett a másik nagy elvi kérdés: a zsidók jogállása. A törvényt – mint tudjuk – egyhangúan elfogadták.³⁹

*

Szemere Bertalan az emigrációban, Párizsban, 1854-ben *Lombok és törzsek* címmel érdekes és jellegzetes – saját kézzel írt könyvmatos formában kiadott – verses kötetben jellemezte a nagy események szereplőit: egyénket és közösségeket egyaránt.⁴⁰ Ez utóbbiakhoz szólt az „Intő szavak a Magyarországon lakó népfajokhoz” nyolc versében. Sajátos belső gondolati logikája van ennek a ciklusnak. A „népfajok” megszólításának sorrendje a magyarokhoz való viszonyuk értékelésének felel meg. Először azokhoz szóltak az „Intő szavak”, akikkel a magyarok polgárháborúba keveredtek, és Pulszky Ferenc enyhén kárörvendő megjegyzése szerint azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül, miközben Szemere Bertalan intései a régi hibáiból okuló új Magyarország látomását jelenítik meg. A szerbeket és a horvátokat olyan győzteseknek tartja, akik nem nyertek semmit.

A „I. Szerbekhez” szólva még teljes a kecsérűség:

„Győztetek és mégis búsultok, hogy van az? Ontott
Vértök után miért hull könnyetek, a kecsérű?
Oh! mert a diadal szomorú, ha sem ősi szabadság
Sem friss s *új becsület* nem koszorúzza meg azt.
Tán nem is érdemled, de biz én szánlak te vitéz nép.
Kit ten-győzelmed szolgabilincsbé vetett!”

A „II. Horvátokhoz” intézett szavakban már program sejlik:

„Bajnoki zsarnoknak ti, mi voltunk ellene néki,
S *vesztétek* mindketten, *győzve* ti, *bukva* mi meg.
Ellenjét s frigyest a hapsburg nyomta el egykép,
Kik szabadok voltunk, mind rabigába nyögünk.
Sorsunk újólag egy! Ó jó lesz érteni egymást:
A *szabad* érte ha nem, értsen a *szolga* egyet.”

Az „III. Oláhokhoz” szóló szakaszban 1849. tanulságait összegyezte Szemere Bertalan:

„Kincse a népeknek kettő van, *nemzetiség* s *jog*.
Nektek az ostrák nem adta meg ezt, sem amatt.
Attól várni szabadságot ki csak elveszi mindig
S üldözi mind a minék nemzeti jellege van!
Mértán szenvedtek, de hiában nem, ha okultok:
Hogy *magyar* és az *oláh* vesz, hogy ha válva halad.”

Míg a románok esetében nem hangoztatta, hogy valójában csak Erdélyben dúlt nemzeti polgárháború, a magyarországiak éppen a szerb nyomás miatt a magyar kormányzat szövetségét keresték, a szlovákok esetében – a „IV. Tótokhoz” – tömeges részvételét emelte ki:

„Vissza a Morva biralomra te bár búsongva tekintesz
Rontóját, a magyart, nem fenyegette karod.
Hódítód leve hódított te mikint; magyar és tót
Fénykora múlt egykép, könny nem idézi fel azt.

³⁹ A törvény születésére vonatkozó újabb kutatásaim összefoglalása: Miskolczy Ambrus: „A zsidók polgáritásáról a nemzetgyűlés által törvény alkotott” (Az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai.) *Múlt és Jövő*, 1998. 1. 8-45.

⁴⁰ OSZKK, Oct. Hung. 593.

Bár mi nagy és szép volt, hagyjátok a múltat alunni,
 Ősötök álmot kér, éltet az új ivadék.
 Elveszték ti külön, ha külön nagyságra töreksztek,
 Fogtok frigybe együtt újra virulni megint.
 A magyar érdeme: első kelt föl a *közhasza* mellett
 A *tóté*, vele hogy hősileg küzdte azért.”

A dicshimnusz a „V. Németekhez” című verssel kezdődik:

„Isteni faj, koszorút neked ad a hon angyala; békében
 Dolgozol, élsz a honért, érte a harcba’ meghalsz.
 Messze hazáról jöttél el, te imádod az újat,
 S szánva a régit bár, véred emennek adod.
 Emberjellemet őrzve meg, a hazafit te felöltöd,
 Hű vagy nyelvedhez, és a hazához is az.
 ‘Érte így a német nálunk a Kárpatok’ alján,
 S így az, mely lakik a vén Duna’ medre körül
 Ó, képed, harcunkba’ miként a *nap’ arcza* világlik,
 Folt azon egy vala csak, – a neve *erdélyi szász*.”

Az apoteózis a zsidóké; „VI. Zsidókhoz”:

„Több faj között az igazság hol van? Nézd meg a hébert
 A hol e nép küzd, ott *szabad*, *emberi* ügy.
Honja mivel nincs, azt a *szabadságban* leli e nép,
 Mindig jogra tör ő, hont ki hiába keres.
 Számúzottje a *földnek*! ügyünkben vagy te bizonyság
 Mely tárborba’ te vagy, jelszava annak a *jog*.”

Aligha véletlen, hogy amikor ezen versciklust fogalmazta Szemerc, akkor a zsidókra vonatkozó szakasszal foglalatoskodott a legtöbbet. Legalábbis ezt tanúsítja a fogalmazvány:⁴¹

„<Népek> Több faj között az igazság hol van? Nézd meg a hébert
 A hol e faj küzd, ott a szabad, <és igaz> emberi ügy.
Honja mivel nincs, azt a *szabadságban* leli e nép,
 <Jogba találja fel, amit neki megvon a föld.>
 Számúzottje a földnek! ügyünkben vagy te bizonyság
 Mely tárborba’ te vagy, jelszava annak: a jog.

 Mindig jogra tör ő, hont ki hiába keres.

Szemerc Bertalan zsidószemlélete természetesen nem aratott osztatlan sikert. Vörös Antal gyűjteményében fennmaradt egy másolat, amelyben a következő megjegyzés olvasható: „Szemerc mély bölcsességét a zsidókhoz írt sorai is eléggé bizonyítják. A forradalom alatt legtöbb baja az illető hadtestparancsnokoknak a gyanús zsidók befogadásával volt. Kettőt közülük fel is akasztottak, mellyeknek egyike a hazafiság színlett palástja alatt lopta meg az álladalmat. A forradalom után a zsidó vitték a denunciansok fő szerepét.”⁴² Az eddigi legalaposabb magyar kutatások alapján 1851-1859 között 855 bcsúgóról maradt adat, ezek közül 49-ről jelezték, hogy izraelita vallású, a magyarországi 103 bcsúgó közül pedig 24-ről.⁴³ Ma-

⁴¹ OSZKK, Quart. Hung. 2696. 13.

⁴² MOL, R 190. 2. cs. Szemerc Bertalan: Lombok és tövisek. 86.

⁴³ Deák Ágnes szíves közlése, aki bécsi kutatásaira alapozta a jelzett eredményt.

gas arány, de magas volt a zsidó írni tudók aránya is, valamennyi felekezeti közül a zsidók érték el a legjobb eredményt. Ugyanakkor a zsidók kerültek a legnagyobb nyomás alá. A márciusi forradalom az emancipáció reményének bizonyosságát erősítette. Néhány nap múlva azonban előre nem sejthető módon mintegy tucatnyi városban zsidóellenes zavargásokra került sor, amelyek során a megvadult tömeg nemcsak lopott és rabolt, hanem gyilkolt is. A magyar kormányzat és az országgyűlés – az utolsó rendi és aztán a népképviselői – elvileg kilátásba helyezte a zsidók egyenjogúsítását, amit a zsidóknak a szabadságharcban való tömeges részvétele nyomán végül törvénybe foglaltak. A zsidók kiharcolták a törvényt, és ennek a harcnak a része az is, hogy a magyar honvédsereg ellátásában játszottak óriási szerepet, valamint a kémszolgálatban. Az osztrák katonai hadvezetés a zsidó közösségekre kemény sarcot vetett ki a forradalomban való részvételük miatt, az ellenforradalmi osztrák publicisztika pedig nem győzte szidalmazni a pesti „zsidó szegéysajtót”. Ez csak erősítette a szabadságharcra való szolidaritást, ugyanakkor a kollektív felelősségre vonásnak és megbélyegzésnek a légkörében többen adták fejüket besúgásra. A besúgólista azonban még azért is megtévesztő, mert például nem kerültek rá azok az ajánlkozók, akik – mint néhány újkonzervatív politikus, méghozzá arisztokrata – például liberális ellenfeleik felakasztását javasolták ...

Szemerc Bertalan számára a nagy kérdés az egymásnak oly sokban ellentmondó magyar és nem magyar nemzeti törekvések egyeztetése volt. A magyar nagylelkűség mítoszát nem a másik fél iránti gyűlöletkeltéssel és a háládatlanság sablonszerű hangsúlyozásával párosította a „VI. Magyarokhoz”:

Szerzettél nagy *hont*, szépet, jót s gazdagot. Ozmán
S osztráktól karod azt védte egy ezreden ált.
Szent földébe az alkotmány' fáját te behelyzéd
S nyert veled árnyában *faj* valamennyi helyet.
S mit szerzél, *velők* osztád mind meg. S nem volt ez clég; a
Hon, sem a jog, s többet adnod cródbé nem állt.

Még tisztába egy elvet hozz a nemzetiségét,
Értem: imádd magadét, s védjed a többi fáját.
Jog, haza és *nyelv* nem választván tőlők el, így lész
Újra vezér köztök, s *hú frígyesid neked ők*
A kard hódítás' kora elmúlt, ezt ne feledd el,
Most a világ sorsát dönti az *elv*, s nem a kard.

Az intés kemény önkritikus figyelemztetéssel párosult „A menekültek és a Nemzet” című cikluszáró strófában:

A menekülteknek bús sorsa az a mi a fa *ágé*
Metszve le léve, a nem fog kivirulni soha.
Elragadozza a vész és úzi vidékre vidékről,
Élete nincs neki már, életet ő sem adand.
Nép, otthon! ne reménylj tőlünk, bízzál te magadban
Hol gyökered vagy, a magva jövődnek is ott.
Fornni belőled az élet fog ki, ha van, de ne várd azt
Tőlünk, sem mástól, váltja magát meg a nép.
Él csak a nép, – menekültek, sírdombok mi vagyunk már,
Azt jelölők a mi *múlt*, nem pedig azt a mi *jó*.

Ha e mű fogalomhasználatán eltűnődünk, felvetődik a kérdés: fogalmi tisztázatlanság-e az, hogy a *nemzet* csak a címben szerepel és a strófa a *népről* szól? Azonos-e a nép a nemzet-

tel? Miért szerepel egyes számban a nép, amikor a népekhez szólt korábban, pontosabban: népfajokhoz. Egyetlen népet említ: a hébert. A nép a végén valamiféle minden magába foglaló egység. Mely, ha jogait biztosítja: nemzet; mert: „Kincse a népeknek kettő van: nemzetiség és jog.” Az egyes számban álló nép nyilván: a magyar, ha tudja: „Most a világ sorsát dönti az elv, s nem a kard.” Csakhogy ennek viszonylagosságát talán maga a „költő” is érezte, különösen akkor, amikor néhány év múlva elvei feladására kényszerült, és még az Októberi Diplomával kapcsolatban is olyan illúziói támadtak, hogy valamiféle különbékét akart kötni a kormánnyal, és végül azért még derekas publicisztikai küzdelem után hazatért, hogy itthon részben kegyeletből, részben vad Kossuth-ellenessége miatt képviselőiséget nyerjen.

Szemere Bertalan mégis egyik legnagyobb politikai gondolkodónk, aki a humanisztikus szabadságcsizmény jegyében sokat tett a kor egymásnak ellentmondó eszményi és törekvései egyeztetésére.⁴⁴ Politikai melléfogásnak bizonyult azonban az, ahogy ezt Kossuth módszeres szidalmazásával párosította, nem tudván felülemelkedni az elvi alapozottságú személyes ellentéteken, és így annak az ügynek ártott, amelyet ő maga is szolgált. 1849. július 28-a azért élete legnagyobb napja, mert az általa beterjesztett törvények precedensként szolgáltak, anélkül, hogy ezt a későbbiekben a politika szereplői hangsúlyozták volna. 1867-ben a magyar országgyűlés nem sokat habozott a zsidók politikai egyenjogúsításának biztosításával. A nemzetiségi törvény, részben a nemzetiségek egy részének elutasító magatartása miatt nem biztosított a nem magyarok számára olyan széleskörű jogokat, de ki vitatja, hogy szelleme és betűje sokkal pozitívabb, mint a kisebbség fogalmával manipuláló, különböző demagóg hatalmi játékokhoz kapcsolódó egyoldalú rendelkezések.⁴⁵

⁴⁴ Hermann Róbert: Szemere Bertalan. Bp. 1998.

⁴⁵ Gergely András: Az 1848. évi magyar nemzetiségi törvény. (Kézirat.); Szász Zoltán: A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Szerk. Szabad György. Für Lajos, Katona Tamás, Kávássy Sándor, Orosz István, Semjén Zsolt, Szabó Miklós, Takáts Péter, Tirts Tamás szerkesztőbizottsági tagok közreműködésével. [Bp. 1998.] 336–338.